

Începuturile lexicografiei poloneze: care este modalitatea de prezentare a gloselor din dicționarul medieval în epoca digitală?[†]

Katarzyna Jasińska

Institutul de Limbă Poloneză, Academia Poloneză de Științe, Al. Mickiewicza 31, 31-120 Cracovia, Polonia

Despre articol

Istoric:

Primit 17 septembrie 2021

Acceptat 5 octombrie 2021

Publicat 12 decembrie 2021

Cuvinte-cheie:

diacronie

glose

editarea textelor

Rezumat

Obiectivul prezentului studiu este de a ilustra modul în care acest tip specific de atestare—glosele poloneze din dicționarele latine—poate fi ilustrat în format electronic. Punctul de plecare al analizei noastre îl constituie baza de date online *Rozariusze z polskimi glosami* (*Rosarii cu glose poloneze – rozariusze.ijp.pan.pl*). Baza de date este constituită din elemente de vocabular polonez utilizat în așa-numitele *rosarii*, adică texte care reprezintă redacția poloneză a dicționarului *Vocabularius Ex quo*. Instrumentul online permite utilizatorilor să vizualizeze și să caute resursele grupate în următoarele categorii: atestări, intrări, concordanțe. Această bază de date a fost creată pentru a colecta informații despre elaborarea gloselor poloneze din așa-numitele *rosarii*, dar poate fi o sursă de inspirație sau un model parțial pentru cercetări similare asupra acestui tip de atestări și în alte limbi vernaculare.

1. Introducere

Printre marile lucrări lexicografice latine din perioada medievală care au ajuns pe teritoriul Poloniei în secolele al XIV-lea și al XV-lea se numără și dicționarul intitulat *Vocabularius Ex quo*, de origine germană. Acest dicționar este o compilație de alte texte de natură enciclopedică precum *Elementarium doctrinae erudimentum* (de la mijlocul secolului al XI-lea) elaborat de Papias, *Magna derivationes* (sfârșitul secolului al XII-lea) de Huguccio din Pisa, *Catholicon* de Johannes din Genova (1286) și *Brevilogus* (sfârșitul secolului al XIV-lea)¹. *Vocabularius Ex quo* (secolele al XIV-lea / al XV-lea) include informații semantice și gramaticale și, pe lângă acestea, echivalenții germani ai lemelor latine (Grübmüller, 1990, p. 2040–2041).

În Polonia, dicționarul a fost adaptat nevoilor utilizatorilor locali. Deoarece a fost modificat aici, putem vorbi de fapt de o redacție poloneză a *Vocabularius Ex quo*. Există mai multe diferențe între versiunea tipică a *Vocabularius Ex quo* și versiunea poloneză²: un incipit extins, un final elaborat, modificări în ceea ce privește aspectul și un sistem de simboluri gramaticale modificat față de cel utilizat în versiunea originală, omiterea traducerii germane a cuvintelor latinești și adăugarea de glose poloneze, definiții extinse cu informații semantice suplimentare și intrări adăugate sau omise (Jasińska et al., 2019, p. 148–160).

Dicționarele care aparțin redacției poloneze³ a *Vocabularius Ex quo* sînt cunoscute sub denumirea de *rosarii* (sing. *rosarius*). Numele vine de la un fragment al incipitului în care sînt prezentate caracteristicile lucrării: „Rosarius propter sui decorum”. Glosele poloneze care apar în dicționarele de acest gen au făcut

[†]Proiectul intitulat „Vocabularul polonez din dicționarele latine ale secolului al XV-lea numite rosarii: Studiu comparativ”, director de proiect: prof. Ewa Deptuchowa, finanțat de Centrul Național pentru Știință (decizie număr: 2016/21/B/HS2/01249), s-a derulat la Institutul de Limbă Poloneză a Academiei Poloneze de Științe în perioada 2017–2021.

* Adresă de corespondență: katarzyna.jasinska@ijp.pan.pl.

¹Pentru descrierea fiecăruia dintre aceste dicționare medievale, vezi Grübmüller (1967), Considine (2019), Deptuchowa et al. (2020).

²Pentru informații detaliate, vezi Jasińska et al. (2019).

³În ediția critică a *Vocabularius Ex quo*, Grübmüller (1988–2001, p. 113–116) distinge cinci manuscrise principale și o redacție tipărită a acestui dicționar. Redacția poloneză ar putea aparține grupului de manuscrise intitulate „redacție liberă”.

recent subiectul unei investigații mai extinse. Rezultatele acestei cercetări⁴ se regăsesc în baza de date *Rozariusze z polskimi glosami* (*Rosarii cu glose poloneze*); abreviere: **RPG**.

2. Baza de date RPG⁵

Baza de date pe care o prezentăm conține material polonez din toate sursele textuale descrise în literatura de specialitate ca *rosarii*. Analiza a indicat că acestea aparțin de fapt unor tipuri diverse de dicționare (*Deptuchowa et al.*, 2020, p. 21–31). Versiunea finală a aranjamentului surselor textuale este următoarea: 5 copii de *rosarii*: RozKap (1450), RozOss I (XV p. post.), RozOss II (1476, XV p. post.), RozOss III (XV p. post.), RozPaul (1440), 3 copii ale *Brevilogus* (sau redacția lui poloneză): WokJag (1448), WokPet I (XV p. post.), WokRacz (1442), 8 copii de dicționare de tip neidentificat (probabil *rosarii*): WokPet II (XV p. post.), WokPet III (XV I), WokPet IV (XV p. post.), WokPet V (1462), WokPet VI (1473), WokPet VII (1463, XV ex.), WokPet VIII (1457), WokPet IX (1460), 1 copie a *Vocabularius Ex quo incunabulum*: WokLub (ed. 1490, glose cca 1500).

Instrumentul online permite utilizatorilor să vizualizeze și să caute resursele astfel colectate în 3 tipuri de afișări: intrări, atestări și concordanțe (descrise mai jos). În plus, informațiile referitoare la sursele textuale sînt redade într-o secțiune separată.

2.1. Atestări

Entitatea de bază în acest mod de afișare este glosa poloneză prezentată în transliterare. Atestările sînt listate în ordine alfabetică. După fiecare glosă este indicată o siglă a textului, care, de fapt, reprezintă un link activ către atestarea care conține glosa individuală.

Un exemplu de atestare este prezentat în Fig. 1. Cuvîntul-titlu al atestării este glosa în transliterare (*klos*⁶). Dedesubt, glosa se repetă, de această dată plasată în contextul latinesc complet (*Arista... dicitur sumitas calami proprie klos*). Cuvîntul polonez este subliniat. Alături este redată indicația bibliografică. Aceasta este formată din: dată (XV p. post.), numele prescurtat al sursei textuale (RozOss II) și fila de manuscris (22^r).

Apoi este prezentată secțiunea cu informațiile de bază. Glosele sînt culese sub forma unui dicționar de limbă poloneză și sub forma concordanței latinești; astfel, în această secțiune se găsesc trimiterile glosei către intrarea în polonă (*Kłos*) și intrarea în latină (*Arista*). Datorită acestei soluții—care are numeroase avantaje—utilizatorii pot observa de cîte ori și în ce formă textuală un anumit lexem este atestat în dicționarele investigate. Pe de altă parte, se poate observa și modul în care un cuvînt latin este tradus în polonă.

Sub secțiunea cu informații se găsește o fotografie a fragmentului de manuscris care conține atestarea. Prin apăsarea butonului galben „Pokaż lokalizację” se accesează localizarea atestării în manuscris (fila 22^r, tip de glosă: internă, rînd nr. 18).

Dedesubt se află o secțiune gramaticală în care se furnizează informații despre partea de vorbire și caracteristicile sale gramaticale (substantiv, număr singular, caz nominativ, gen masculin). Ultima secțiune cuprinde comentariile.

2.2. Intrări

Entitatea de bază în acest mod de afișare este intrarea poloneză prezentată în transcriere. Intrările sînt listate în ordine alfabetică. După fiecare glosă este specificată partea de vorbire. Acest lucru este util în cazul omonimelor. Pe acea listă se regăsesc, de asemenea, și entitățile de referință. Cel mai adesea, acestea sînt variante fonetice ale intrării principale.

⁴Studiile au vizat aspecte paleografice, semantice, gramaticale și legate de traducere ale gloselor poloneze. Baza de date **RPG** conține elaborarea de atestări individuale. Pentru o descriere detaliată a rezultatelor cercetării, vezi, de asemenea, *Deptuchowa et al.* (2020), unde materialul lingvistic este prezentat în alt mod. Manuscrisul individual reprezintă punctul de plecare. Dincolo de descrierea sa, sînt prezentate rezumate ale studiilor asupra bazei latine și a gloselor poloneze înregistrate în dicționarul analizat.

⁵Vezi rozariusze.ijp.pan.pl.

⁶‘spic de cereale’.

klos ← glosă (transliterare)

Arista (...) dicitur sumitas calami proprie **klos** XV p. post. RozOss II 22r ← atestare + sigla textului

Wyraz hasłowy **klos** ← intrare în polonă Hasło konkordancji **Arista** ← intrare în latină

Wyraz(y) w transliteracji klos Podstawa głosowania arista

Język wyrazu obcego łaciński

 Lokalizacja wyrazu w rękopisie

Karta/strona karta
Numer 22
Folio/kolumna r
Umiejscowienie wewnętrzne
Wiersz 18

imaginea din manuscris localizarea glosei în manuscris → [Pokaż lokalizację](#)

Opis gramatyczny ← **descrierea gramaticală**

Transkrypcja formy podstawowej wyrazu hasłowego	Klos (rzeczownik)
Forma (w transkrypcji)	klos
Część mowy	rzeczownik
Fleksem	rzeczownik
Liczba	pojedyncza
Przypadek	mianownik
Rodzaj	męski

Uwagi ← **comentarii**

W Sstp brak tego cytatu.

Figura 1: Atestarea *klos* în baza de date RPG

Kłos → cuvînt-titlu

rzeczownik → parte de vorbire

Formy gramatyczne → lista formelor gramaticale

liczba pojedyncza			
przypadek	forma	najstarsze poświadczenie	najmłodsze poświadczenie
mianownik	klos	1440 RozPaul 25r	ca 1500 WokLub 128v

Znaczenia → **definiții** **versiunea latină** ← **Lingua Latina**

- 'spica'
Fruges dicuntur segetes liquide frumenta vero sicca et arida... Sed secundum Isidorum frumenta sunt que habent aristas vlg. **klosz** XV p. post. *post.*
RozOss II 95v
Spica eyn eher oder helm de frumento **klosz** ca 1500 WokLub 128v
- 'Phragmitis communis Trin. arista'
Arista (...) dicitur sumitas calami proprie **klosz** Item nomine aristarum reprobri diuites intelliguntur 1440 RozPaul 25r
Arista (...) dicitur eciam sumitas calami vlg. **klos** 1450 RozKap 20v
Arista (...) dicitur sumitas calami proprie **klos** XV p. post. RozOss II 22r
Arista (...) dicitur svmitas calami[!] proprie **klos** XV p. post. RozOss III 1r

Przypis → trimiterea la Dicționarul limbii polone vechi

Sstp III 298b

Figura 2: Intrarea poloneză *Kłos* în baza de date RPG

Un astfel de exemplu de intrare este prezentat în Fig. 2. Forma transcrisă a cuvîntului din limba poloneză veche este cuvîntul-titlu al intrării respective (*Kłos*). Sub aceasta se indică partea de vorbire și lista formelor gramaticale. Lista cuprinde descrierea gramaticală (număr singular, caz nominativ), urmată de forma transcrisă a cuvîntului (*klos*) și indicarea celei mai vechi (1440 RozPaul 25^r) și a celei mai recente (cca 1500 WokLub 128^v) atestări textuale a intrării respective.

Urmează prezentarea secțiunii semantice. În acea secțiune a intrării pot fi vizualizate toate atestările acesteia. Fiecare atestare care alcătuiește intrarea este asociată unei definiții particulare (1. ‘inflorescență a unor ierburi sau cereale’, 2. ‘inflorescență a *Phragmitis communis* Trin.’). Indicația bibliografică este un link activ, astfel încât utilizatorii pot accesa cu ușurință acea atestare individuală. Apăsarea butonului galben „Lingua Latina” permite accesul la versiunea latină a definiției.

Sub secțiunea semantică se găsește și o trimitere la Dicționarul de limbă polonă veche (Urbańczyk, 1953–2002), cel mai mare dicționar al perioadei vechi a limbii polone (Sstp III 298b).

2.3. Concordanțe

Entitatea de bază în acest mod de afișare este intrarea latină. Intrările sînt afișate în ordine alfabetică. După cuvîntul-titlu în latină sînt redată echivalentele respectivului cuvînt în limba poloneză.

Ideea de concordanță latină se bazează pe prezentarea atestărilor care apar în intrările latine individuale. Acest lucru este posibil deoarece sursele textuale sînt formate din dicționare. Concordanțele reprezintă de fapt un tip de dicționar latin abstract, ideal, care include toate glosele poloneze din cuprinsul său.

Un astfel de exemplu de intrare este prezentat în Fig. 3. Cuvîntul-titlu al intrării-concordanță este cuvîntul în limba latină în forma sa medievală (*Arista*). Alături, este indicată lista tuturor surselor textuale în funcție de cronologia lor. Lista include numele numele prescurtate ale surselor textuale (RozPaul, WokRacz, WokJag, RozKap, WokPet VIII, WokPet IX, WokPet V, WokPet VII, WokPet VI, RozOss II, RozOss III, RozOss I, WokPet I, WokPet II, WokPet III, WokPet IV, WokLub). Dacă glosa poloneză apare într-o astfel de intrare latină din textul-sursă, aceasta este vizibilă lîngă numele prescurtat al sursei (RozPaul, RozKap, RozOss II, RozOss III). Glosa poloneză evidențiată este un link activ, astfel încât utilizatorii pot accesa cu ușurință respectiva atestare.

Arista → cuvînt-titlu	
RozPaul	Arista (...) dicitur sumitas calami proprie closz Item nomine aristarum reprobi diuites intelliguntur
WokRacz	
WokJag	
RozKap	Arista (...) dicitur eciam sumitas calami vlg. klos
WokPet VIII	
WokPet IX	
WokPet V	
WokPet VII	
WokPet VI	
RozOss II	Arista (...) dicitur sumitas calami proprie klos
RozOss III	Arista (...) dicitur svmitas calami[[i]] proprie klos
RozOss I	
WokPet I	
WokPet II	
WokPet III	
WokPet IV	
WokLub	

lista textelor-sursă

atestare

Figura 3: Intrarea latină *Arista* în baza de date RPG

2.4. Baza de date în cifre

Materialul textual prezentat în baza de date include în total 6402 de atestări, 4197 intrări în poloneză, 3708 intrări în latină și 17 surse textuale.

O glosă este prezentată în trei moduri diferite în cadrul bazei de date. În primul rând, se indică o descriere precisă a atestării, deci glosa poloneză în contextul în limba latină. Al doilea mod constă în redarea glosei ca parte a dicționarului polonez care include toate cuvintele care apar în sursele textuale. Cel de-al treilea mod constă în redarea glosei ca parte a unui dicționar abstract – concordanța latină.

3. Concluzii

Baza de date **RPG** reprezintă prima încercare de a prezenta cercetările asupra dicționarilor poloneze medievale în manieră modernă. Câteva direcții posibile în care poate fi extinsă baza de date sînt: adăugarea de noi surse textuale (*rosarii*), comparația cu alte tipuri de dicționare care conțin glose poloneze (*Brevilogus*, *mammotrectus*) și comparația cu surse textuale paralele care conțin glose în limbi vernaculare. În prezent nu este disponibilă versiunea în limba engleză a bazei de date, iar instrumentul nu este accesibil pentru utilizatorii externi.

Cu toate acestea, un obiectiv indirect al bazei de date a fost să atragem interesul altor cercetători, care să contribuie nu numai cu material textual, ci și cu metode de prezentare a gloselor în limbi vernaculare din dicționarele latine. Ne exprimăm speranța în posibilitatea îmbunătățirii acestui instrument online, care în viitorul apropiat ar putea deveni accesibil și altor cercetători.

Bibliografie

- Considine, J. (2019). *Medieval Latin Christendom*, în Considine, J. (ed.), *The Cambridge World History of Lexicography*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 267–289, [Crossref](#).
- Deptuchowa, E. et al. (eds) (2020). *Rozariusze z polskimi glosami*, Prace Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Grübmüller, K. (1967). *Vocabularius Ex quo. Untersuchungen zu lateinisch-deutschen Vokabularen des Spätmittelalters*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- Grübmüller, K. (ed.) (1988–2001). *Vocabularius Ex quo. Überlieferungsgeschichtliche Ausgabe*, vols. I–VI, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Grübmüller, K. (1990). *Die deutsche Lexikographie von den Anfängen bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, în Hausmann, F.J. et al. (eds), *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires (An International Encyclopedia of Lexicography)*, vol. II, Walter de Gruyter, Berlin, p. 2037–2049.
- Jasińska, K. et al. (2019). *Which Dictionary is Beautiful, Affluent and Concise at the Same Time? (in 15th-century Poland)*, în Benati, Ch. & Händl, C. (eds), *From Glosses to Dictionaries: The Beginnings of Lexicography*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, p. 147–163.
- RPG = Deptuchowa, E. et al. (eds) (2021). *Rozariusze z polskimi glosami. Internetowa baza danych*, IT Godny M., Kraków, [online](#)].
- Urbańczyk, S. (ed.) (1953–2002). *Słownik staropolski*, vols. I–XI, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków.